

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

EĞİL TARİHİ VE ARKEOLOJİK KALINTILARI

Engin DEMİREL

22907021

Danışman

Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA

Diyarbakır 2025

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

EĞİL TARİHİ VE ARKEOLOJİK KALINTILARI

Engin DEMİREL
22907021

Danışman
Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA

Diyarbakır 2025

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“EĞİL TARİHİ VE ARKEOLOJİK KALINTILARI”** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezinin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

07/08/2025

Engin DEMİREL

ÖN SÖZ

Diyarbakır İlinin kültürel süreçlerde her zaman etkili bir rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Bölge genelinde ve il özelinde var olan kültürel kalıntıların tarihe ışık tuttuğu Eğil ilçesinde bulunan arkeolojik kalıntılar mevcuttur. Eğil bu bağlamda hem dini açıdan hem de tarihi açıdan önemli bir konuma sahiptir.

Tez çalışmasına konu olan Eğil ilçesinin tarihi ve arkeolojik kalıntıları detaylı ele alarak; var olan kalıntılarla ilçenin dönemler arasında yaşamış toplulukların izlerini ortaya koyacaktır.

“EĞİL TARİHİ VE ARKEOLOJİK KALINTILARI” başlıklı tez çalışmasını araştırmak için fırsat veren; Lisans ile Yüksek Lisans eğitimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, aynı zamanda arazi deneyim ve bilgi birikimime vermiş olduğu muazzam katkılarından dolayı hem tez danışmanım Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA’ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez araştırması esnasında kanyak taramama destek olan Uzm. Ark. Abdullah LEYGARA’ya teşekkür ederim.

Engin DEMİREL

Diyarbakır 2025

ÖZET

Geçmişe yönelik birikimiyle kültürel açıdan birçok ilklere tanıklık eden Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde son zamanlarda başlatılan yoğun arkeolojik çalışmalarla, küresel uygarlığın her aşamasında gelişimine tanıklık eden verileriyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Bilimsel etkinliklere konu olmuş alanlarda elde edilen veriler, bölgenin tarihsel ve kültürel önemini belgeler niteliktedir. Eğil gün ışığına çıkarılan toprak derinliğindeki kültürel varlıklarıyla genelde Mezopotamya, özelde Anadolu kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Eğil hem tarihinde yer edinmiş arkeolojik kalıntılar detaylı ele aldığı; kaleleri, camileri, kiliseleri, kaya mezarları, hamamları, hanları, türbeleri yapıldığı dönemi yansıtması bakımından önem teşkil etmektedir. Bu kalıntılar sadece dönemleri değil aynı zamanda o dönemleri sosyo-kültürel açıdan da bilgi sağlamaktadır.

Tez kapsamından Eğil'deki maddi kültür varlıkları, tarih öncesi ve tarihsel sürece ait olmak üzere, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Eğil Kalesi, Asur, Şehir Savunma, Kale Kale Savunma, Kaya Mezarı, Osmanlı Hamam, Osmanlı Han, Ortaçağ Mimari.

ABSTRACT

The Southeastern Anatolia Region, which has witnessed many cultural firsts with its accumulation of the past, attracts attention with its data witnessing the development of global civilization at every stage with the intensive archaeological studies that have been initiated recently. The data obtained in the areas that have been the subject of scientific activities are in a quality that documents the historical and cultural importance of the region. Eğıl has an important place in the cultural history of Mesopotamia in general and Anatolia in particular with the cultural assets deep in the soil that have been brought to light.

When the archaeological remains that have taken place in Eğıl's history are examined in detail; its castles, mosques, churches, rock tombs, baths, inns, and mausoleums are important in terms of reflecting the period in which they were built. These remains provide information not only about the periods but also about those periods in terms of socio-cultural aspects.

Within the scope of the thesis, the material cultural assets in Eğıl have been addressed with a holistic approach, belonging to the prehistoric and historical processes.

Keywords

Eğıl Castle, Assyria, City Defense, Castle Defense, Rock Tomb, Ottoman Bath, Ottoman Inn, Medieval Architecture.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
RESİM LİSTESİ	VII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	2
1.1.Coğrafi Konum ve Tarih	2
1.1.1.Diyarbakır Coğrafi Konumu	2
1.1.2.Ana Hatlarıyla Diyarbakır Tarihi	2
1.1.3.Eğil Coğrafi Konum	7
1.1.4.Ana Hatlarıyla Eğil Tarihi.....	8
İKİNCİ BÖLÜM	11
2.1.Eğil Arkeolojik Kalıntıları	11
2.1.1.Eğil Kalesi	11
2.1.2.Asur Kabartması	12
2.1.3.Amini (Yemaniyye) Kalesi.....	13
2.1.4.Selman (Cebabir) Kalesi.....	13
2.1.5.Baykuş Kalesi (KelaKundi).....	14
2.1.6.Kral Mezarları.....	14
2.1.7.Eğil Kaya Mezarları.....	15
2.1.8.Amini Kalesi Doğu Kaya Mezarı	15
2.1.9.Amini Kalesi'ndeki Kaya Mezarı	15
2.1.10.Balaban Köyü Kaya Mezarı.....	16

2.1.11.Konak Köyü Kaya Mezarları.....	16
2.1.12.Taciyan Cami (Haciyan, Ulu, Eski Cami).....	16
2.1.13.Şerbetin Köyü Cami	17
2.1.14.Eyyûbiye Cami	17
2.1.15.Balaban Köyü Cami.....	17
2.1.16.Yatır (Şahveliyan) Köyü Kilisesi.....	18
2.1.17.Kaya Kilisesi.....	18
2.1.18.Şerbetin Köyü Hanı	19
2.1.19.Konak Köyü Hanı	19
2.1.20.Kale Hamamı	20
2.1.21.Tekke Hamamı (Eski Hamam)	20
2.1.22.Deran Hamamı.....	21
2.1.23.Kasım Bey Kümbeti	21
2.1.24.Cafer Bey Kümbeti.....	21
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	23
3.1.Peygamber ve Nebi Türbeleri	23
3.1.2.Hz. Zülkifl Türbesi.....	23
3.1.3.Nebi Harun (Harun-İ Asefi) Türbesi.....	24
3.1.4.Nebi Ömer (İbni Pir-i Can) Kabri	24
3.1.5.Danyal Peygamber Kabri	24
3.1.6.Nebi Hallak Kabri	25
3.1.7.Nebi Zünnun Kabri.....	25
3.1.8.Nebi Harut Kabri.....	25
3.1.9.Nebi Hürmüz Kabri.....	25
SONUÇ.....	26
KAYNAKÇA	27
RESİMLER	30

KISALTMALAR

<i>Ağız Ç.</i>	Ağız Çapı
<i>böl.</i>	Bölüm
<i>bs.</i>	Baskı, basım
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>cm</i>	Santimetre
<i>Ç.</i>	Çapı
<i>Ed.</i>	Editör
<i>Fig.</i>	Figür
<i>Kat. No</i>	Katalog Numarası
<i>km.</i>	Kilometre
<i>Lev.</i>	Levha
<i>m.</i>	Metre
<i>MÖ</i>	Milattan Önce
<i>No.</i>	Numara
<i>Res.</i>	Resim
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>Vol.</i>	Volume
<i>yük.</i>	Yükseklik

RESİM LİSTESİ

- Harita 1:** Diyarbakır Haritası
Harita 2: Eğil İlçesi Haritası
Res. 1: Eğil İlçesi Uydu Görüntüsü
Res. 2: Eğil Genel Görünüm
Res. 3: Eğil Genel Görünüm
Res. 4: Eğil Kalesi
Res. 5 : Eğil Kalesi
Res. 6: Eğil Kalesi
Res. 7: Asur Kabartması
Res. 8: Asur Kabartması
Res. 9: Amini Kalesi
Res.10: Amini Kalesi
Res.11: Selman Kalesi
Res.12: Selman Kalesi
Res.13: Baykuş Kalesi
Res.14: Kral Mezarları
Res.15: Kral Mezarları
Res.16: Eğil Kaya Mezarları
Res.17: Eğil Kaya Mezarları
Res.18: Eğil Kaya Mezarları
Res.19: Eğil Kaya Mezarları
Res.20: Amini Kalesi Doğu Kaya Mezarları
Res.21: Amini Kalesi'ndeki Kaya Mezarları
Res.22: Konak Köyü Kaya Mezarları
Res.23: Konak Köyü Kaya Mezarları
Res.24: Taciyan Cami
Res.25: Taciyan Cami
Res.26: Eyyübiye Cami

- Res.27:** Eyyübiye Cami
- Res.28:** Yatr (Şahveliyan) Köyü Kilisesi
- Res.29:** Yatr (Şahveliyan) Köyü Kilisesi
- Res.30:** Yatr (Şahveliyan) Köyü Kilisesi
- Res.31:** Kaya Kilisesi
- Res.32:** Kaya Kilisesi
- Res.33:** Kaya Kilisesi
- Res.34:** Kaya Kilisesi
- Res.35:** Şerbetin Köyü Hanı
- Res.36:** Kale Hamamı
- Res.37:** Kale Hamamı
- Res.38:** Deran Hamamı
- Res.39:** Kasım Bey ve Cafer Bey Kümbeti
- Res.40:** Kasım Bey ve Cafer Bey Kümbeti
- Res.41:** Peygamberler Tepesi
- Res.42:** Hz. Elyasa, Hz. Zülkifl
- Res.43:** Hz. Elyasa, Hz. Zülkifl
- Res.44:** Hz. Harun
- Res.45:** Nebi Ömer
- Res.46:** Danyal Peygamber
- Res.47:** Nebi Hallak
- Res.48:** Nebi Zennun

GİRİŞ

Yaklaşık üç bin yıllık tarihi geçmişiyle Dicle Baraj Gölü'nün kenarına konumlanmış Diyarbakır'a bağlı Eğil ilçesi, doğası, kültürel geçmişi, topraklarında medfun peygamber kabirleri ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kültür merkezlerinden birisi durumundadır. İlçeye hâkim bir tepe üzerinde yer alan, yeraltı döşemleri, gizli geçitleri ve korunmuş duvarlarıyla Eğil Kalesi ve çevresindeki çok yönlü ve çeşitli yapılanma örnekleri, bölge genelinde Anadolu kültür tarihinin bütün özelliklerini barındırmaktadır. Özellikle peygamber kabirleri ile tanınan ilçe, kapsamında Türk-İslam mimarisinin bölgesel örneklerini de barındırmaktadır. Anılan özellikleriyle doğa, arkeoloji, tarih ve inanç abidelerine sahip ilçe, aynı zamanda zengin bir turizm potansiyeline de sahiptir.

Diyarbakır'ın kültürel önemiyle bağlantılı olarak Eğil ilçesi de bu önemden nasiplenmiş bir merkez durumundadır. İlçenin bu önemi ve coğrafi konumu, farklı dönemlerin ihtiyaçlarına göre çok çeşitli yapı gruplarının inşa edilmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu bu yapılanmalar ve günümüze ulaşabilen kalıntıları, bölgenin tarihini ve önemini belirlemede birer araç oldukları bilinci ile kayıt altına alınmaları zorunlu bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır. Eğil ve çevresinde (mahalle, köy ve mezralarında), en erken evrelerden başlamak kaydıyla, toprak üstünde ve altında belirlenebilen, günümüze kadar ulaşabilen ve bütün dönemleri ilgilendiren kültürel varlıklar, bölge genelindeki kültürel zenginliğe işaret etmektedir.

Eğil'deki maddi kültür varlıkları, tarih öncesi ve tarihsel sürece ait olmak üzere, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Başta Türk ve İslâmi mimari unsurları olmak üzere, bütün değerler tespit edilerek belgelenecek; bunların küresel, ulusal ve bölgesel kültürel yapılanma içindeki yeri, önemi ve katkıları bilimsel yayınlarla ortaya konacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. COĞRAFI KONUM VE TARİH

1.1.1. Diyarbakır Coğrafi Konumu

Diyarbakır güneyinde yer alan Şanlıurfa üzerinde Suriye, güneydoğusunda Mardin üzerinde Irak bulunmaktadır. Tur Abidin dağları ve Toroslardan geçitlerle Dicle Nehrinin kolları üzerindeki bu yollar sayesinde Mezopotamya ve Anadolu arasında bir kavşakta yer almaktadır. Diyarbakır'ın kuzeyinde Ergani ve Maden bölgesi bulunmaktadır. İli çevreleyen Karacadağ bulunmaktadır.

Diyarbakır Yukarı Dicle havzasından olup denizden 650 metre yükseklikte yer almaktadır. Kentin üç yanı dağlarla çevrilip olup, kuzeyinde Güneydoğu Toroslar, güneyinde Tur Abidin Dağları, batı da ise Karacadağ bulunmaktadır. Kaynağını Toroslar üzerindeki Hazar Gölü ve Birklinçay'dan alan Dicle Nehri ve kollarının suladığı bu alanda verimli ovalar bulunmaktadır (Harita 1).

1.1.2. Ana Hatlarıyla Diyarbakır Tarihi

Diyarbakır “Amida, Amid, Amidi, Kara-Amid, Diyarbekir” adları çeşitli kaynaklarda kullanıldığı belirtilmektedir (Çelik, 2008; 2). İran, Irak ve Suriye ile Anadolu arasında bir köprü görevi taşıyan kent her dönemde önemini korumuştur. Anadolu'da egemenlik kurmak isteyen devletlerin daima sahip olmak istediği kentlerin arasında ilk sıralarda olmuştur.

Diyarbakır tarihi öncesi dönemlerden günümüze göre tarihi sıralama yapacak olursak ilk önce Paleolitik ve Mezolitik dönemlere ait olan arkeolojik kanıtlarla tespit edilmiştir. Bu bağlamda Silvan da yer alan Hassuni, Ergani'de Hilar mağaraları bu dönemlere ışık tutmaktadır. Bismil İlçesi Ağıl köyünde yer alan tarihi MÖ 12 bine kadara Körtik Tepe Neolitik dönemini aydınlatmaktadır (Özkaya ve Şahin, 2019: 377). Diyarbakır Neolitik döneme ait olan diğer yer ise Ergani'de yer alan Çayönü'dür. Geç Neolitik döneme ait bulguları olan Bismil İlçesinin Tepe beldesindeki Hakemi Use

höyüğü bulunmaktadır (Tekin, 2009: 195). Kalkolitik döneme tarihlenen yer ise Ergani'de bulunan Grikihacıyan'dır.

Diyarbakır çevresinde yürütülen kazı çalışmaları kentin tarihi tabaklanmasını ortaya çıkarmaktadır. Bismil ilçesinde bulunan; Şahintepe köyünde Müslüman Tepe, Güzelköy köyünde Hırbemerdon Tepe, Salat Tepe Beldesinde Yukarı SalatTepe, Bozçalı Köyünde Girecano ve Bismil'in 12 km doğusunda yer alan Kenan Tepe de kalkolitik, tunç ve demir çağ yerleşim tabakalarını görebilmekteyiz (Parker ve Dodd, 2003: 74).

MÖ 3000 de bölgenin ilk medeni ahalisi olan Hurriler Diyarbakır da egemenliklerini sürdürmüşlerdir. MÖ 2300-2260 tarihleri arasında Akadlı Naramsin tarafından kesintiye uğrayan Hurri egemenliği Naramsinden sonra devam etmiştir (Kıymat, 2019: 5). MÖ 2. bin ortalarında Hurri boyları Hurri ve Mitani adında iki konfederasyona ayrılmış; sonrasında Mitaniler bölgeye egemen olmuştur (Çelik, 2008: 3).

Diyarbakır-Bismil kara yolu üzerinde bulunan Diyarbakır'ın 40 km. güney-doğusundaki Üçtepe höyüğü ve çevresinin Mitani devletinin merkez bölgesi olduğu dönemin Asur belgelerinde öğrenilmektedir (Köroğlu, 1993: 15). MÖ 13 yüzyılda Geç Asur döneminde Diyarbakır'ı Asur Devlet'i hakimiyeti altına almıştır. Asur çivi yazıtlarından Tuşhan ismini kullanmışlardır. Asur'un eyalet merkezi olan Tuşhan Bismil ilçesi Tepe beldesinde bulunan Ziyaret Tepedir. Yine Asur yazıtlarında bir Asur ilçesinin merkezi olarak bahsedilen "Tayidu" ile Kurh/Üçtepe höyüğü K.kessler tarafından özdeşleştirilmiştir. MÖ 900-825 yılları arasında Asur'un gerileme döneminden faydalanan Bit-Zamani krallığı Amidi'ye egemen olmuştur. Bu dönemde oldukça zenginleşen Amidi'deki Bit-Zamani krallığına Asur 825'te son vermiş ve buradaki Asur egemenliği 775'te şehrin Urartu ya bağlanmasıyla kesintiye uğrasa da MÖ 653'e kadar sürmüştür. Diyarbakır'ın kuzey-doğusundaki Eğil de Asur kaya kabartması, Diyarbakır'ın 40 km doğusunda bulunan Kurh (Üçtepe) höyüğünde ele geçen iki yeni Asur yazıtı, Diyarbakır'ın kuzey-doğusundaki Pir Hüseyin ören yerinde

yörenin ilk gerçek tarihi belgesi olan Akadlı Naramsin yazıtı, Tiglathpileser I "dicle tüneli" Bırkleyn çayında yoncalı yazıt diye anılan Asurluların en eski kabartması gibi bazı Asur eserleri yanı sıra Diyarbakır çevresindeki Ziyaret Tepe, Üçtepe, Hakemi Use gibi höyüklerde de önemli Asur dönemi eserleri ele geçmiştir. Asur krallığının sona ermesiyle bölge tarihi belirsizleşmiştir. Sonrasında Diyarbakır ve çevresi bir süre İskit egemenliği altına girmiş fakat MÖ 625 yılında Med imparatorluğu İskit hakimiyetine son vermiş ve bölge Medlerin idaresine geçmiştir. MÖ 6. yüzyıl başında Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü Medlerin kontrolü altında iken MÖ 550 yılında Persler Med devletini yıkmış ve bölgenin kontrolü Perslere geçmiştir. Darius I (MÖ 522-486) döneminde imparatorluk satraplıklara ayrılmış, Diyarbakır Armenia satraplığına bağlanmıştır. III. Darius döneminde İskender ile Arbela civarında Gaugamela ovasında yapılan savaşta Persler yenilmiş ve İskender bütün Mezopotamya'yı ele geçirmiş; böylece MÖ 331 yılında Diyarbakır İskender'in hakimiyetine girmiştir (Beysanoğlu, 1999: 70).

İskender'in MÖ 323'te ölümünden sonra kurduğu imparatorluk beş parçaya bölünmüş ve Diyarbakır bölgesi Selevkosların hakimiyetine verilmiştir. Selevkosları mağlup ederek Mezopotamya'ya egemen olan Part hükümdarı I. Mitridates MÖ 140 tarihinden itibaren Diyarbakır ve çevresini ülkesine dahil etmiştir (Yurt Ansiklopedisi: 2009). Diyarbakır'da Part egemenliği çok sürmemiştir. MÖ 85 yılında bölge Büyük Tigran idaresine geçmiştir. Büyük Tigran MÖ 77 yılında Tigranokerta adında yeni bir şehir inşa ettirerek bu şehri başkent yapmıştır. Silvan ilçesinde bulunan Silvan kalesinin kuzey kapısı yıkıntıları arasında rastgele konulmuş Yunanca yazılı taşları gösteriyor ki Tigranokerta'nın Silvan olduğunu kabul etmektedir (Demir, 2009: 171-82). MÖ 69 yılında Büyük Tigran Roma ile yaptığı savaşta ağır bir yenilgiye uğramış, sonuçta Diyarbakır Roma egemenliğine girmiştir. MÖ 69-MS 53 yılları arasında Diyarbakır Roma egemenliği altında sakin bir dönem geçirmiştir. Bölgede hakimiyet kurmayı amaçlayan Part-Roma çekişmesi MS 53 yılından 226 yılına kadar sürmüştür. Bu süreç zarfında Diyarbakır ve çevresi birçok kez el değiştirmiştir. 226 yılında Part devleti yıkılarak yerine Sasani devleti kurulmuş; Romalılarla Partlar arasında bölge hakimiyeti

üzerine yapılan çekişmeler Part Devletinin yıkılmasından sonra da Sasani Devletiyle sürmüştür (Bozan, 2021: 8). Sasani Devleti kendi içerisinde hakimiyetini güçlendirdikten sonra Diyarbakır'ın da içinde bulunduğu Roma egemenliğindeki bölgeleri ele geçirmek için 237 yılında harekete geçmiş ve Kuzeybatı Mezopotamya'yı ele geçirmiştir. Bununla birlikte bölge üzerinde Roma-Sasani hakimiyet çekişmesi başlamıştır. Büyük Constantinus (306-337) döneminde Roma hakimiyetinde bulunan Amida Sasaniler tarafından kuşatılmış, tüm saldırılara rağmen Amida kalesini ele geçiremeyen Sasaniler kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldırmışlardır (Yıldız ve Öztürk 2016: 17). Constantinus II (337-361) döneminde sürekli saldırılarla yıpranan Amida kalesi onarılmış şehrin etrafı surlarla çevrilmiştir. Şehri yeniden inşa ettiren Constantinus Roma Mezopotamya'sını ikiye ayırarak Amida'yı asıl Mezopotamya'nın başkenti yapmıştır. Antakyalı tarihçi Ammianus Marcellinus'un aktarımlarında 359 yılında Amida kalesinin Sasaniler tarafından kuşatıldığı ve bu kuşatmanın 73 gün sürdüğünden bahsedilmektedir (Yıldız ve Öztürk 2016: 17).

Sasani hükümdarı Kavad Bizans imparatorluğu ile aralarındaki savaşız dönemden faydalanarak Bizans'tan para yardımı talebinde bulunmuş ve bu talebinin reddilmesi üzerine 5 Ekim 502 tarihinde Diyarbakır Sasaniler tarafından kuşatılmıştır. Uzun süren kuşatma sonucu Amida kalesi yoğun bir tahribata uğramış ve şehir Sasanilerin eline geçmiştir. 503 yılında toparlanan Bizans ordusu Diyarbakır'ı yeniden kuşatmış ve 639 da Müslüman Araplar tarafından fethedilene kadar Diyarbakır birkaç defa sahip değiştirmiştir. Halife Hz. Ömer döneminde Bizans topraklarında Müslüman Arapların başlattığı fetih hareketleri kuzey Mezopotamya'ya ulaşmıştır. 639 yılında Diyarbakır'a ulaşan Müslüman Araplar beş aylık bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirmiştir (Beysanoğlu, 1999: 80). Diyarbakır'ın fethinin ardından ilk olarak ibadet ihtiyacının karşılanması için Mar Toma kilisesi Ulu Camiye dönüştürülmüştür. Son halife Hz. Ali'nin 661'de ölümü üzerine halifelik Emevilere geçmiş ve Diyarbakır 750 ye kadar Emevi hakimiyetinde kalmıştır (Beysanoğlu, 1999: 139). 750-869 yılları arasında Abbasi hakimiyetinde olan Diyarbakır sırasıyla Şeyhoğulları (869-899) Hamdaniler (930-980) Büveyhoğulları (980-984) ve Mervaniler (984-1085) yönetimine girmiştir.

Mervaniler hakimiyetinde Diyarbakır'da imar faaliyetleri yoğunluk kazanmış ve tahribata uğrayan Diyarbakır surları, kalesi ve on gözlü Dicle köprüsü onarım görmüştür. 1085 yılında Diyarbakır, Mervani hakimiyetine son veren Selçukluların eline geçmiştir (Beysanoğlu, 1999: 185). 1093 yılına kadar Büyük Selçuklu idaresinde kalan Diyarbakır'a sırasıyla Suriye Selçukluları (1093-1097) İnanoğulları (1097-1142), Nisanoğulları(1141-1183) ve Artukoğulları (1181-1232) hakim olmuştur. Artukoğulları döneminde önemli imar faaliyetleri dışında kültürel faaliyetler de geliştirilmiştir. Bu dönemde Diyarbakır surlarının büyük bir kısmı onarım görmüş ve bu onarımlara dair kitabeler surlar üzerine işlenmiştir. Artuklu hükümdarı Melik Salih Nureddin Mahmut döneminde Evlibeden ve Yedikardeş burçları inşa edilmiş ve İç Kalede bir Artuklu Sarayı yapılmıştır. Bu dönemde bilgin ve mühendis İsmail Ebul-iz El-Cezeri Artuklu sarayında yaşamış, yaptığı robot ve makinalar burada kullanılmıştır. Diyarbakır'daki Artukoğulları egemenliği 1232 yılında sona ermiş sonrasında sırasıyla; Eyyubiler (1232-1240), Anadolu Selçukluları (1240-1302), Mardin Artukluları (1302-1394), Timur (1394-1401), ve Akkoyunlular (1401-1507) Diyarbakır'a egemen olmuştur (Yurt Ansiklopedisi: 1982). Diyarbakır da Akkoyunlulardan kalma birçok cami ve medrese bulunmaktadır. Bunların en önemlileri süslü minaresiyle Safa Camii ve dört sütun üzerine oturan minaresi ile Şeyh Matar Camiidir. Yavuz Sultan Selim döneminde 1515 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Diyarbakır büyük bir eyaletin merkezi haline getirilmiştir. Yavuz Sultan Selimin ölümü üzerine (1520) yerine geçen Kanuni Sultan Süleyman döneminde Amid İç Kalesi genişletilmiş ve İç Kaleye 16 burçlu iki kapılı (Saray ve Küpeli kapıları) bir bölüm daha eklenmiştir. Hükümdarlığı döneminde dört defa şehri ziyaret eden Kanuni su kemerleri inşa ettirmiş ve Diyarbakır'a ünlü Hamrvat suyunu getirtmiştir. Osmanlı döneminde büyük bir gelişme gösteren Diyarbakır bayındır bir hale gelmiş ve yapılan hanlar, kervansaraylarla ticaret hayatı canlandırılarak önemli bir ticaret merkezi haline getirilmiştir (Beysanoğlu, 1999: 235).

1.1.3. Eğil Coğrafi Konum

Eğil, Diyarbakır iline bağlı bir ilçedir. Diyarbakır il merkezinin 52 Km kuzeyinde Dicle Nehrine hâkim bir tepede kurulu bir yerleşim yeridir. İlçenin eski merkezi aynı adı taşıyan tarihi kalenin etrafından iken sonraki yıllarda kaleden batıya doğru kaymış, kaleye göre nispeten daha düz bir araziye yayılmıştır.

İlçe merkezi dört mahalleden oluşuyor. Gündoğuran (Çepan) Mahallesi, Yenişehir (Cirittepe) Mahallesi, Kale (Dız) Mahallesi, Dere Mahallesi. İlçenin Tekke (Çarıkören) adlı mahallesi ile Hacıyan, Bostankasr adlı mezraları 1995 yılından beri su tutmaya başlayan Dicle Baraj Gölü'nün suları altında kalmıştır.

İlçenin 26 köyü ve 20 mezrası vardır. 2007 yılı adrese dayalı nüfus sayımı ve kayıt veri tabanına göre ilçe merkezinin nüfusu 6.122 kişi, köy ve mezralarının toplam nüfusu 17.486 kişi olmak üzere ilçenin toplam nüfusu 23.608 kişidir. İlçenin toplam yüzölçümü 450 km²'dir. İlçenin toplam yüzölçümünün takriben %65'i dağlık ve engebeli araziden meydana gelmiştir. %35 ise düz arazi ve ovadır. İlçenin dağlık alanının hâkim bitki örtüsü baltalık meşedir (Harita 2).

İlçenin kuzeyinde Mervan (Güneydoğu Toroslar, Akdağ civarları) Dağlarından doğan Dicle Nehri; Maden-Koşkar, Gızık, Sora çaylarının Dicle ilçesinin batısında, Lice ilçesinin arkasından doğan Bırkleyn, Akdağ'dan doğan Merva (Mêrvan) ve Berik Çaylarının Dicle ilçesinin doğusunda birleşerek önce iki ırmak haline gelmekte, sonra bu iki ırmak Eğil ilçe merkezinin 2 km güneyinde Amini Kalesi'nin bulunduğu noktada birleşerek nehir halini almaktadır. Bir bakıma Eğil'in Dicle Nehri'nin doğduğu bölgenin yakın güneyinde yer aldığı söylenebilir. Nehrin Dicle ilçesinin batısında birleşen kolu Eğil ilçe merkezinin kuzey ve kuzeydoğusunda dar bir kanyon içinde akmaktadır. İlçe merkezinin 2 km güneyinde Dicle Barajı'nın yapımı nedeniyle şu anda bu dar kanyon baraj gölü haline gelmiştir. İlçenin kuzeyinde Dicle ilçesi, doğusunda Hani ilçesi, batısında Ergani ilçesi, güneyinde Diyarbakır il merkezi bulunmaktadır. İlçenin başlıca geçim kaynağı hayvancılık ve bağcılıktır (Resim 1,2,3).

1.1.4. Ana Hatlarıyla Eğil Tarihi

Eğil, yapılan araştırmalarda Diyarbakır genelinde 3600 civarında yapay ve doğal mağara tespit edilmiştir. Aynı şekilde Eğil'de de bu türden bir çok örnek belirlenmiştir. Bunların birçoğunda yerleşim izleri bilinenden daha erken tarihlere işaret etmektedir. Bu bağlamda, Eğil'inde dahil olduğu Diyarbakır ve çevresindeki yerleşim tarihi en erken dönemlerden itibaren başlamış görünmektedir (Beysanoęlu, 1999: 61). Tarihsel çağlarda, Eğil'in de içinde bulunduğu bölge Sophene olarak ifade edilmektedir. Geleneksel tarih anlatısına göre, bu coğrafya Urartular tarafından şupani veya řupa olarak adlandırılmıştır (Karakaş, 2012). Sophene bölgesi, Tunceli'nin güneyinden başlayarak., Eğil'i de içine alacak şekilde, idari bir anlam taşıyacak biçimde kullanılmıştır. Bu bölgenin daha önceki adı ise İşşuva'dır. Çüngüş, Ergani, Maden bölgesinin kuzeyi ve kuzeybatısı Palu, Malatya civarına kadar olan bölgeye ise Alzi adı verilmiştir (Umar, 1993: 234). Hititler, bu bölgeyi Alše olarak adlandırmışlardır. Burada, Arkanya ve Yanari isimli iki dağın mevcut olduğu ve iki yerleşim yerinin (Urhan, Damdamuza) bulunduğu; bu şehirlerden Urhan, Yanari Dağı'nın tepesine kurulmuştur. Urhan şehrinin adı, daha sonraları Arsinia, Arkania, Argana ve Argını olarak anılmıştır ki, bunun modern Ergani olduğu, dağın da Zülkifl Dağı olduğu ileri sürülmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Eğil'de araştırmalar yapan J.G. Taylor, bu yerleşim yerinin Iggel veya Aggel olarak adlandırıldığını belirtir (Yıldız, 2000: 4).

Yapılan sınırlı sayıdaki araştırmalardan derlenen bilgiler ışığında, Diyarbakır genelinde olduğu gibi, Eğil'inde, MÖ 3500-1260 yılları arasında Subarrular, Hurriler, Mitanniiler'in egemenliğinde kaldığı; MÖ 1260-606 yılları arasında Asurlular ve Urartular'ın egemenliğine geçtiği; Eğil Kalesi'nin de bu dönemlerde yapıldığı kabul görür (Özkaya ve diğ., 2022: 6). Kalenin batısında yer alan kayalık bir uzantı üzerinde bir Asur kabartması yer almaktadır. Eğil bölgesi kaynaklarda, İngilen veya İngilene; Eğil şehir merkezinin ise; Angel, Angl, Iggel, Aggel Aggilene, Encil, Gel, Agel biçiminde geçtiği belirlenebilmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde "Gel" biçiminde geçmektedir ki, bu isim günümüzde bölgede yaşayan insanlardan bazıları tarafından da kullanılmaktadır. şeref Han'ın, şerefname adlı eserinde Eğil, "eğik bir

kemer üzerine kurulmuş sağlam bir kaledir ve o kadar yüksektir ki, ona bakan herkese korku ve vehim hakim olur” şeklinde tanımlanır.

Diyarbakır siyasi tarihiyle bağlantılı bir seyir izleyen Eğil, 297 yılında Romalılar, 661-750 yılları arasında Ermeniler, 750-869 yılları arasında Abbasiler, 908'de Bizanslılar, 1085-1093 yılları arasında, Büyük Selçuklular, 1157-1169 arasında Nisanoğulları, 1394- 1401 arasında Timur, 1401-1507 arasında Akkoyunlular, 1507-1515 arasında Safeviler ve 1515'te Osmanlıların eline geçmiştir (Beysanoğlu, 1996: 65). 1515 yılı Eylül ayında Osmanlı devletine katılmasıyla birlikte Diyarbakır, Osmanlı devletinin en geniş ve en önemli eyaletlerinden birinin merkezi olmuştur. Bu eyalet, 24 sancaktan oluşuyordu. Bunun on biri Osmanlı sancağı, 8'i idaresi özel bir şekilde bağlanmış yurtluk ve ocaklık sancakları; beşi, Çaldıran savaşından sonra, Osmanlı idaresine sevk edilmiş beylere, idaresi babadan oğula geçmek üzere bırakılan sancaklardı. Eğil, idaresi babadan oğula geçen sancaklar içinde yer almaktadır (Gördük, 2014).

Hıristiyanlık açısından Eğil'in inanç merkezi olması, İsa Peygamber'in öğrencilerinden (şakirt) olan Adey'in, miladi 1. yüzyıl ortalarında buraya gelmesiyle başlar. Adey'in ölümünden sonra, öğrencisi olan Agey, Eğil ve çevresinde dinsel telkinde bulunmuştur. 325'te ilk defa yapılan ve Hıristiyanların en büyük konsili olarak bilinen İznik Konsili'ne, bu bölgeye ilk olarak gelen Adey'le aynı adı taşıyan- Eğil Metropolitisi Adey de katılmıştır. Eğil'in, Hıristiyanlar arasında önemli bir merkez olmasının en büyük kanıtı, buranın çoğu zaman episkoposluk merkezi olmasıdır. İslamiyet'ten önce, Eğil'inde dahil olduğu Diyarbakır ve çevresinde Süryani kültürünün yoğun bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Eğil, bu kültürün en önemli merkezlerinden birini teşkil etmektedir. Diyarbakır Eğil'de yetişen Hıristiyan ilim ve sanat adamlarından; Eğilli Rahip Musa (MS 5.Yüzyıl) ve Eğilli (Efesoslu/Efesli) Yuhanna (MS 507-586) ve Theodoto (ö.698) en çok bilinenler arasında yer almaktadırlar (Gördük, 2014). Eğil kalesinin güney yamacından yer alan kaya kilisesi Hıristiyanlık açısından önemli bir yer olduğunu göstermektedir.

Diyarbakır'ın önemli kültür ve turizm merkezlerinden biri olan Eğil, tarihte farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, farklı inançların bir arada yaşamış olduğu bir ilçedir. İlçe; tarihi, kültürü ve mimari eserlerinin yanı sıra, topraklarında medfun peygamberler ve sahabelerin varlığıyla da görülmeye değer doğal güzellikler sunmaktadır (Gördük, 2014).

Hurri, Mitani, Asur, Urartu, Roma, Mervaniler, Nisanoğulları, Selçuklu, Osmanlı dahil, birçok medeniyetin izlerini taşıyan ilçe ve bağlı köylerde bu uygarlıklara ait kale, kaya mezarları, camiler, medreseler ve tekkeler, peygamber ve nebi türbeleri, türbe ve ziyaretgâhlar, kiliseler, kümbetler, hanlar ve imaretler, hamamlar, evler, konaklar, eski yerleşim yerlerinden oluşan çeşitli tarihi kalıntılar varlığını günümüzde de sürdürmektedir (Gördük, 2014). Bu yapıları içerisinde kral mezarları ve kaya mezarları da mevcuttur.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Eğil Arkeolojik Kalıntıları

Diyarbakır'ın Eğil ilçesini Arkeolojik kalıntılara açısından ele aldığımızda hiç kuşku yok ki başta kaleler gelmektedir. Merkez ve çevre köylerinde yer alan kaleler birbirine benzer özellikte olduğu yapılan incelemeler sonrasında anlaşılmaktadır. Kalelerin yanı sıra camiler, kiliseleri hanlar, hamamlar, kaya mezarları gibi yapıların tarihsel sahnede önemli rol oynadığı bilinmektedir. Eğil çevresinden bu tür yapıların varlığı oldukça fazladır. Başlıca yapılar ele alınmıştır.

Eğil inanç kültüründe de önemli bir role sahiptir. Bunu da en iyi örnek Kur'an-ı Kerim'de adı geçen 2 peygamberin kabirlerinin burada yer almasıdır. Eğil peygamber ve nebiler şehir olarak da anılmaktadır.

2.1.1. Eğil Kalesi

Arapça anlamıyla dağ başlarına, yüksek kayalıklar üzerine inşa edilmiş tahkim edilmiş yapı anlamına da gelen kaleler, özde askeri amaçlı yapılar arasında yer alırlar (Kahraman ve Dağlı, 2001: 27). Günümüzde tahkim edilmiş her yapıya kale denilmekle beraber, bunlar amaç ve yapılış düzenleri bakımından farklılıklar gösterirler. Genellikle kaleler genellikle askeri ve ticari anayollarda, yol kavşaklarında, ana geçitlerde araziye egemen konumda ve savunulması kolay kayalıklar üzerinde, stratejik öneme haiz noktalarda inşa edilmişlerdir. Yer seçimindeki ortak ve ana kaygıların başında, hiç kuşkusuz, savunulması kolay, uzun süreli kuşatmalara dayanması; özellikle su kaynaklarına yakın olması gibi unsurlar gelir. Tarihin en erken çağlarından itibaren insan kendini, ailesini ve yiyeceğini korumak amacıyla evinin etrafını koruyucu bir malzemeyle çevirmiştir. Mezopotamya'da Fırat ve Dicle kıyılarında köşelerinde çıkıntı halinde yarım yuvarlak kuleleri olan, 3-4 m. yüksekliğinde kerpiç duvarlardan ibaret basit kaleler yapılmıştır. Daha sonra tek tek evleri korumak yerine kasaba veya şehri korumak daha faydalı görüldüğünden şehir suru fikri ortaya çıkmıştır.

Kale mimarisi tekniğın, askerlik ve savaş usullerinin ilerleyişine paralel bir gelişme göstermiştir. Hitit, Urartu. Roma, Bizans ve Haçlı kaleleriyle Osmanlı kaleleri arasında bariz farklar olmakla beraber hendek, çifte duvar sistemi, kapıları çifte burçla koruma gibi bazı önemli esaslar çok eski çağlardan yakın tarihlere kadar kullanılagelmiştir. Topçuluğun gelişmesi büyük değişiklik meydana getirmiştir; kale mimarisi XX. yüzyılda modern imkanlarla daha değişik bir şekle girmiştir. Kalıntıları incelendiğinde, kale mimarisinin bütün özelliklerini barındıran Eğil Kalesi, üzerinde konumlandığı kayalık platform ve korunan kalıntılarıyla, antik çağda inşa edilmiş kalelerin yaklaşık bütün özelliklerine sahiptir. Savunma açısından büyük kolaylıklar sağlayan kayalık platformun üzerin inşa dilmiş kalenin İç Kale kesiminden başlayarak eteklerindeki Dicle nehrine uzanan ve bu dönem kazılarında toplamda 408 basamağı ortaya çıkarılan gizli geçit ve tünelleriyle istisnai yapılanma özelliklerine sahip kale surlarla tahkim edilmiş alanı savaş gibi durumlarda, on binlerce kişiyi barındırabilecek ölçülere sahiptir. Efesli Yuhanna'nın Kilise Tarihi adlı eserinin ikinci cildinde, Hunlar ile Doğu Roma (Bizans) arasında geçen savaşlarda gerek halkın ve gerekse de askerlerin Eğil Kalesi'ne sığınmış oldukları ifade edilmektedir ki, bu bilgi kalenin büyüklüğü ve önemi konusunda önemlidir (Resim4,5,6).

2.1.2. Asur Kabartması

Eğil Kalesi, kayalıklarına ve yakın çevresine işlenmiş çok sayıda kaya mezarları yanı sıra, batı tarafındaki sarp ve dik bir kayalık üzerine işlenmiş Asur kabartmasıyla da ayrı bir öneme sahiptir. Kabartma ilk olarak batılı araştırmacı Taylor tarafından 1862'de keşfedilerek tanıtıldı. Onu 1904'te L.W. King takip etti ve bir yazıtın olmadığını savundu C. F. Lehmann-Haupt, 20. yüzyılın başında Anadolu'ya yaptığı seyahatlerde kabartmayı bizzat görmüş olabilir, ancak açıklamasında sadece Taylor'a atıfta bulunur ve herhangi bir yeni fikir beyan etmez. Devamında Markus Wafler, 1976 yılında Eğil kabartması ile ilgili gözlemlerini yayımlamıştır. Kabartma, kısa bir süre sonra, 1982'de Jutta Börker-Klähns'in Yakın Doğu kabartmalı stelleri ve kaya kabartmalarıyla ilgili araştırmalarına dahil edilir; 2000 yılında, Peter W. Bartl tarafından detaylı olarak tekrar incelenir.

Yaklaşık 1.40 m yüksekliğinde ve 1.80 m genişliğindeki kabartma alanı, üstte hafifçe yuvarlatılmış bir nişe dikdörtgen bir tasarımın eklenmesi sonucu iki nişten oluşan alanda, MÖ 8. yüzyılda yerleşime açık olduğunun ve bölgedeki Asur varlığının tarihsel belgesi durumundaki Asur Kabartması'nın tasvir alanı bir figür, beş tanrısal sembol ve boş bir alandan oluşmaktadır. Profil görünümünde sağa yönelik figür, sol elinde tuttuğu uzun saplı baltasıyla Asur'un Savaş Tanrısı Adad'ı temsil etmektedir. Figürün baş hizasında, soldan sağa doğru, Ea'nın sembolü olan simgesel koç başı, Adad'ın sembollerinden biri olan yıldırım demeti, Marduk'un yabası, Nergal'in sembolü çift aslan başı (?), Samas'ın sembolü kanatlı güneş kursundan oluşan Asur dinine ait beş tanrısal sembol yer alır (Resim 7,8).

2.1.3. Amini (Yemaniyye) Kalesi

Amini kalesi Eğil'den 7 km ötesinde yer almaktadır. Eğil'in Kalecik köyünde bulunan Amini kalesi yüksek kaya üstüne yapılmıştır (Karakaş, 2012). Kale ne zaman ve kim tarafından yapıldığı konusunda net bilgi bulunmamaktadır. Kalenin üç tarafı yüksek duvarlarla örülüyken bir tarafından giriş yapılmaktadır. Kale Dicle nehrine bakmaktadır. Kalenin giriş kısmında kısmi sur duvarları mevcuttur (Yıldız ve diğ., 2010: 350).

Ayrıca kale ile iliği bir diğer bilgi ise; İslam orduları Diyarbakır kalesinin fethinden sonra Eğil'e geldiği ve Kalecik köyüne geçildiği bilinmektedir. Kale, Madenden gelen kolla Bırkleynden gelen kolun birleşme noktasındadır. Kalecik köyünün eski ismi Amini'dir. Eğil ve Palu bölgesinde yemin edecek kişi Cami-i Amini veya Ziyaret-i Amini üzerine yemin ederdi. Bölge halkı ihtilafli konularda Amini'de 40 sahabenin bulunduğu yere gelerek yemin ederdi (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 67) (Resim 9,10)

2.1.4. Selman (Cebabir) Kalesi

Selman Kalesi Eğil merkezinde 10 km güneyinde bulunmaktadır. Dicle nehrine hâkim bir kayalık alana inşa edilmiştir. Kimler ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir (Karakaş, 2012). Kale kuzey-güney doğrultuda uzanmaktadır. Kale sadece iç kaleden mevcuttur. Kaleye giriş güney tarafından sağlanmaktadır. Girişte iki adet sur yapısı

bulunmaktadır. Sur bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak belli bir bölümünde yıkılmalar bulunmaktadır. Kale zemini kayalık olduğundan dolayı Eğil Kalesine benzer şekilde sarnıç yapılarının olduğu gözlemlenmektedir. Farklı boyutlarda bulunan sarnıçlar su ihtiyacını giderilmek için kullanılmıştır (Yıldız ve diğ., 2010: 350). Kalenin kazısı yapılmadığı için tarihleme konusunda eksiklik mevcuttur.

Ayrıca Selman Kalesi Diyarbakır Elâzığ ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için yapıldığı düşünülmektedir (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 350). Asur Süryani kaynaklarında " Cebabira" kalesi olarak geçen kalenin de bu kale olduğu belirtilmektedir. Halk arasında ise kalenin adı Cibeb kalesi olarak bilinmektedir (Yıldız ve diğ., 2010: 350) (Resim 11,12).

2.1.5. Baykuş Kalesi (KelaKundi)

Baykuş Kalesi Eğil Kalesi'nin güneyinde yer almaktadır. Kalenin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir (Karakaş, 2012). Kaledeki yapılar temel düzeyde seçilmektedir. Kale Dicle nehrine bakmaktadır Halk arasında "Kela Kundi" olarak adlandırılmıştır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 380) (Resim 13).

2.1.6. Kral Mezarları

Eğil Kalesinin kuzeydoğusunda yer alan kral mezarları, aynı zamanda Asur Kral Mezarları olarak da bilinmektedir. Dicle Baraj Gölü'nün kıyısında Eğil Kalesi kayalıklarına işlenmiş birçok kaya mezarı bulunmaktadır. Tek odalı ve çok odalı kaya mezarlarının en güzel örneklerine sahip Eğil'in emsalsiz anıt mezarları arasında Kral Mezarları olarak bilinen anıtsal mezarlar ülkemizde bilinen tek mezar örnekleridir.

Doğal kayalığa oyulmuş bu kaya mezarları iki ya da üç klineli odalara sahiptirler. İşlenme teknikleri ve plan özellikleri bakımından İslami mezarlardan farklılıklar sunan bu anıtsal mezarlar muhtemelen Asur Dönemi'ne aittirler. Hristiyanlık döneminde de değerlendirildikleri anlaşılan bu anıtsal mezarlar baraj gölüne hâkim kayalık uzantısına işlenmişlerdir. Kayalara örülen mezarlar Mısır Ehramları şeklinde inşa edilmiştir (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 350) (Resim 14,15).

2.1.7. Eğil Kaya Mezarları

Eğil Kaya Mezarları, Eğil Kalesin kuzeyin, güneyinde ve kale atlında çok sayıda bulunmaktadır. Kaya mezarların tarihsel gelişimini ele alacak olursak; geleneğin köklü bir dayanağı olduğu ve dönemler arasında kullanım gördüğü ilk tespitlerde ortaya çıkmaktadır. Kaya mezarları statüsü yüksek kişiler ve aileler için yapıldığı bilinmektedir. Mezarlar tek odalı ya da çok odalı mezarlar olarak yapılmıştır. Oda kaya mezarların işlendiği kayaların jeolojik özelliklerine göre tek odalı ve sonraki dönemlerde eklemeler yapılarak kullanım gerçekleştirilmiştir.

Kaya Mezarlarının hem anıtsal görümlü olması hem de görkemli bir yapıda inşa edilmesi Asur soylularının bir etkisi olduğu ve mimari ile defin geleneklerinin benzer olması ortak inançların tarih boyunca süregeldiği bilinir. Oda mezar geleneği Roma döneminde büyük ihtişamıyla devam etmiş olup; Bizans döneminde azalmıştır. İslamiyet'in yayılmasından sonra bu gelenek terk edilmiştir (Özkaya ve diğ., 2022: 10).

Mezarların belirli bir aile bireyelerine ait olduğu yapılan incelemeler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu kanıyı güçlendiren olgu ise mezarların yapıldıktan sonra genişletilme yapılmadığı gözlemlenmesidir. Genel olarak bu tür kaya mezarlarında dönemselsel olarak ekleme yapıldığı örnekler mevcuttur (Resim 16,17,18,19).

2.1.8. Amini Kalesi Doğu Kaya Mezarı

Amini Kalesinin doğusunda yer alan mezar kaleden 20 m uzaklıkta bulunmaktadır. Mezar yapısı doğu-batı doğrultuda yapılmış olup; dikdörtgen planlıdır. Mezar içerisinde üç adet kline bulunmaktadır. Klinler doğu, batı, kuzey duvarlarında yapılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalar bu mezar yapısının Bizans döneminde yapıldığı belirtilmektedir (Yıldız ve diğ., 2010: 350) (Resim 20).

2.1.9. Amini Kalesi'ndeki Kaya Mezarı

Amini Kalesinde bulunan kaya mezar yapısı, doğu-batı doğrultuda yapılmıştır. Kale içinde bulunan mezar dikdörtgen planlıdır. Tek odalı yapılmıştır. Mezarın doğu,

batı ve güneyinde klineler bulunmaktadır. Mezar yapısı ve yapılan çalışmalar sonucu Bizans dönemi olacağı ön görülmüştür (Yıldız ve diğ., 2010: 350) (Resim 21).

2.1.10. Balaban Köyü Kaya Mezarı

Balaban Köyünün kuzeyinde ana kaya oyularak mezar yapılmıştır. Üç adet mezar odası bulunmaktadır (Yıldız ve diğ., 2010: 350). Bu mezar yapısı için detaylı çalışma yürütülmemiştir.

2.1.11. Konak Köyü Kaya Mezarları

Eğil'in 10 km. güneyinde Konak köyünde kaya mezar yapıları bulunmaktadır. Ondan fazla mezar yapısı mevcuttur. Mezarlardan birbirine geçiş yapılabilmektedir. Kaya mezar yapıları iki ve üç klineli oldukları gözlemlenmiştir. Bir nekropol alanı olduğu tespit edilmiştir. Ağız kısmı toprak üstünde olan ve kazı çalışması yapılmamış mezarlarda bulunmaktadır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 381) (Resim 22,23).

2.1.12. Taciyan Cami (Haciyan, Ulu, Eski Cami)

Taciyan cami Eğil kalesinin güneyinde dış sur duvarının üzerine inşa edilmiştir. Gerek üzerinde yer aldığı arazinin elverişsiz durumu, gerekse yakın zamanlarda taşların sökülerek başka yapılarda kullanılması nedeniyle cami büyük ölçüde harap olmuştur. Bugün kuzey ve güney cephelerinden birer parça duvar ayakta. Doğu ve batı kesimleri tamamen yıkılmıştır. Yağmur sularının sürüklediği toprak ve yıkılan duvarların molozları ile caminin kuzeyindeki toprak seviyesi yükselmiş durumdadır. Kuzey cephesi, yaklaşık 3 m yüksekliğe kadar kesme taşlarla kaplanmıştır. Duvarların üst kesimi moloz taşlarla örülmüştür. Güney cephesinin tamamı kırma taştandır. Mihrap nişi çıkıntısı ve pencere süğeleri kesme taştandır. Gerek mihrap önü uygulaması gerek enine dikdörtgen planlı olması caminin Artuklu döneminde yapıldığını işaret etmektedir (Yıldız ve diğ., 2010: 350).

Taciyan Camii birçok kaynakta farklı isimlerle anılmaktadır. “Eski Cami”, “Taciyan Camii”, “Haciyan Camii” veya “Ulu Camii” gibi isimlerle adlandırılmaktadır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 350) (Resim 24,25).

2.1.13. Şerbetin Köyü Cami

Şerbetin Cami Eğil Şerbetin köyünde bulunmaktadır. Şerbetin Cami üzerinde bir kitabe bulunmamaktadır. Ne zaman ve kim tarafından yapılmış olduğu net olarak bilinmeyen cami hakkındaki ilk yazılı bilgiler, Evliya Çelebi'nin "Seyahatnâme"sinde geçmektedir. 1935 yılında bölgede yaptığı çalışmalar esnasında camiden söz etmektedir (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 72). Ayrıca yapılan çalışmalar sonrasında Caminin Eğil Beylerinden olan Murat Bey tarafından yaptırıldığı iletilmektedir (Yıldız ve diğ., 2010: 351). Cami 1945'te köylüler tarafından onarılmıştır.

Günümüzdeki şeklini 1965 yılından Cami, 1945-47 yılları arasında yapılan onarım sonrası almıştır. Aynı zamanda ibadette açıktır (Yıldız ve diğ., 2010: 351). Camini enine dikdörtgen planda olduğu tespit edilmiştir. Mihraba paralel uzanarak tek sahnalıdan oluşmaktadır. Günümüzde içten ve dıştan düz dam örtülü olan caminin ilk yapımında içten beşik tonozla, dıştan düz damla örtülü olduğu tahmin edilmektedir. (Yıldız ve diğ., 2010: 351).

2.1.14. Eyyûbiye Cami

Eyyübiye Cami Eğil merkezde bulunmaktadır. Kale Mahallesi'nde baraja giden yolun alt tarafında yer alan cami, XIX. yüzyılda yapılmıştır (Yıldız ve diğ., 2010: 343). Günümüzde ibadete açık olan cami çeşitli dönemlerde onarım görmüştür. Caminin bulunduğu konum itibarıyla eğimli arazide olmasından dolayı güney duvarı yükseltilerek inşa edilmiştir. Fevkani yapılar özelliğini göstermektedir (Yıldız ve diğ., 2010: 343). Dıştan 11.90 x 17.00 m. ölçülerinden olan cami; enine dikdörtgen planlı, üç sahnalı bir düzenlemeye sahiptir. İçten ve dıştan düz damla örtülüdür. Kırma taş malzemenin yapılmış caminin cephelerinde düz lentolu pencereler mevcuttur (Yıldız ve diğ., 2010: 343) (Resim 26,27).

2.1.15. Balaban Köyü Cami

Eğil ilçesinin Balaban Köyü'nde bulunan cami, günümüzde ibadette açıktır. Farklı dönemlerde onarım gördüğü tespit edilmiştir. Caminin üstünde kitabe

bulunmamaktadır. Bu sebepten caminin tarihi konusunda net bilgi verilememektedir. Fakat kullanılan malzeme, yapılış tarzı ve çevrede bulunan benzer plana sahip olan camilerin inşa tarihinden anlaşıldığı kadarıyla XVII. yüzyılda yaptırılmış olması olasıdır. Cami enine dikdörtgen planlı olup; mihraba paralel uzanan iki sahınlı harim bölümü ile kuzeyindeki son cemaat yerinden oluşmaktadır. Caminin kirişleri ahşaptır ve düz dam örtülü olarak inşa edilmiştir (Yıldız ve diğ., 2010: 343).

2.1.16. Yatır (Şahveliyan) Köyü Kilisesi

Eğilin Yatır köyünün 2 km güneydeki bir vadide yer almaktadır. Dicle nehrini gören bir alanda bulunan kilise, Mahmişark olarak bilinen mevkidedir (Yıldız ve diğ., 2010: 353). Kilisenin kuzey, güney ve doğu duvarı günümüzde de halen ayakta iken; batı ve üst örtüsünde kısmen yıkılmalar mevcuttur. Kesme taşlardan yapılmıştır. Doğu-batı doğrultuda yapılmış olup; dikdörtgen planlıdır. Kilise naos bölümü ve oval planlı apsis bölümünden oluşmaktadır. İçten beşik tonozla inşa edilmiştir.

Kilisenin tarihi açısından değerlendirdiğimizde; yapım tekniği, planı, kullanılan malzemelerden yola çıkarak VI-VII. yüzyıllarında yapıldığı tahmin edilmektedir (Yıldız ve diğ., 2010: 353) (Resim 28, 29.30).

2.1.17. Kaya Kilisesi

Eğil ilçesini Hristiyanlık tarihi açısından önemli kılan en önemli kalıntılardan birisi de Kaya Kilisesi'dir. Tasarım ve işçiliğindeki farklılıklardan anlaşılabilirdiği kadarıyla, muhtemelen MS 3. yüzyılda iki ayrı kaya mezarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kayalık tabanına işlenmiş vaftiz havuzu (ya da aziz mezarları) ve duvarlarındaki farklı boyutlarda işlenmiş nişleri ile emsallerinden farklı özellikler sergileyen kilisenin ön açıklığının duvarla kapalı olduğu ve 1972 yılına kadar bu duvarın kısmen korunduğu bilinmektedir. Ön tarafındaki alanda, kayalık zemin üzerine inşa edilmiş hizmet binalarıyla kompleks bir yapıya sahip kiliseyi farklı kılan en önemli özelliği, bölgede varlığı bilinen Hristiyan toplulukları ve bağlı oldukları mezheplerin yanı sıra, diğer Hristiyanlık mezheplerini temsilen duvarlarına işlenmiş haç

sembolleridir. Her temsili haç ya da haç grubu, belirlenmiş alanlara işlenmiş; diğerleri tarafından bu alanlara dokunulmamıştır (Resim 31, 32, 33, 34).

2.1.18. Şerbetin Köyü Hanı

Han Eğil'in Şerbetin Köyü'ndedir. Hanın girişinde bulunan kitabesinde, Eğil beylerinde Murad Bey bin İsa Bey tarafından, amcası Kasım Bey bin Şah Mehmed Bey adına, 969/1561_62 yılında yapıldığı yazmaktadır. Günümüzde halen varlığını koruyan han daha sonrada ahır olarak kullanılmıştır. Yapanın kitabesi, hanın iç mekânına geçişi sağlayan taç kapının alınlık kısmında bulunmaktadır. İki satırlık kitabe beyaz renkli kalker taşına celi Sülüs harflerle kabartma tekniğinde yazılmıştır (Yıldız ve diğ., 2010: 342). Kitabenin dili Arapçadır. Han dikdörtgen planlı olup; kuzey-güney doğrultuda yapılmıştır. Han ince uzun bir ahır bölümünden oluşmaktadır. Doğu kısmında bulunan duvar kalıntılarında hanın avlusu ile diğer bölümlerinin yıkıldığı görülmektedir. Han düzgün kesme taşı ve moloz taşı kullanılmıştır. Kuzey ve giriş kısmında mazgal pencere bulunurken; güney ve batıda pencere bulunmamaktadır (Yıldız ve diğ., 2010: 342) (Resim 35).

2.1.19. Konak Köyü Hanı

Eğil'den 16 km uzağından Konak Köyü'nde yer almaktadır. Han yüksek kayalık üstüne kurulmuştur. Şerbetin hanı ile bağlantısı olduğu ve ticaret yolu üzerinde olduğu anlaşılan hanın yapı tarihi XVI. yüzyıl olarak belirtilmektedir planlıdır (Yıldız ve diğ., 2010: 352).

Han ana kaya oyularak yapılmış olup; günümüzde ahır olarak kullanılmaktadır. Hana giriş holu, ortadaki mekân ile doğu ve güneydeki bölümlerden meydana gelmektedir. Hana batı tarafta açılan 1.10x5.10 m. ölçülerindeki bir koridordan ve kuzey taraftan açılan bir kapıdan geçilmektedir. Koridordan ortadaki büyük bölüme geçilir. Bu mekân 6.19x 9.50 m. ölçülerinde kuzey-güney yönünde düzgün olmayan dikdörtgen bir plana sahiptir. Doğu ve güneydeki oda geçişlerinde birer kapı mevcuttur. Han tamamen ana kayadan yapıldığı için nişler dışında yapı içerisinde bir sadelik hakimdir (Yıldız ve diğ., 2010: 352).

2.1.20. Kale Hamamı

Eğil kalesinin batı tarafından bulunan Hamam, dikdörtgen planlı, kubbe ile örtülü yapıya sahiptir. Hamamda kullanılan malzeme, mimari özellikleri açısından incelediğinde XV. XVI. yüzyılda inşa edilmiş olması olasıdır (Yıldız ve diğ., 2010: 354).

Hamam, doğu-batı doğrultu dikdörtgen planlıdır. Yapı, kubbe ile örtülü soyunmahk, kuzey-güney doğrultusunda uzanan aralık, ortası kubbe ve iki yanı tonoz ile örtülüdür. Birinci sıcaklık bölümü ve iki kubbe ile örtülü, ikinci sıcaklık bölümü ve üzeri beşik tonoz örtülü olup; su deposu bölümünden oluşmaktadır. Hamamın kapı ve pencereleri kenarları kesme taşlardan yapılmıştır. Ayrıca moloz taşa kullanılmıştır (Yıldız ve diğ., 2010: 354). Hamam daha sonraki dönemlerde ev olarak kullanıldığı bilinmektedir (Resim 36,37).

2.1.21. Tekke Hamamı (Eski Hamam)

Tekke Hamamı: Eğil'in Tekke mahallesinde, Dicle Nehri kenarındaki "İni hasa" adı ile anılan su kaynağının 100 metre kadar güneyinde bulunmaktadır (Karakaş, 2012). Çöken kubbe ve tonozlar mekânı tamamen doldurmuştur. Doğu duvarı sağlam kalmıştır. Duvar dıştan gözenekli düzgün kesme taşlarla kaplanmıştır. Soyunma kısmının batı duvarına bitişik, neye yaradığı anlaşılmayan tonozlu bir mekân vardır. Bu tonoz içine açılan bir kapıdan soyunma kısmına girilmektedir. Bir kenarı 6 m uzunluğunda kare bir mekân olan soyunma kısmı izlerden anlaşılacağı üzere bir kubbe ile örtülmüş. Soyunma kısmı, ılık ve sıcaklığın oluşturduğu eksen üzerinde yer almadığından, ılık ile soyunma kısmının bağlantısını sağlayan kapı, batıdaki 1 numaralı kubbe altına açılmaktadır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 384). Sıcaklığın dört eyvanlı bir plana sahip olduğu ana hatları ile seçilebilmektedir. Doğu-batı yönlü kırık kemerli bir tonozla örtülü olan külhan hamamın nispeten sağlam kalabilmiş tek kesimidir. Kuzey ve Güney duvarlarında açılan gediklere rağmen tonozu ayakta kalabilmiştir. Hamam Dicle Baraj Gölü suları altında kalmıştır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 384).

2.1.22. Deran Hamamı

Deran Hamam, Eğil merkezinde Eğil Kalesinin güneyinde olup; Nebi Harun tepesiyle kale arasında bulunan derin vadiye yer almaktadır. Kalenin bulunduğu mevki ile karşısındaki tepeler arasında derin bir vadi bulunmaktadır. Bu vadinin içinde (eski çeşme) denilen mevkiden geçildikten sonra yolun sağında bulunan hamama gelinir (Karakaş, 2012).

Hamam kırmızı tuğlalardan yapılmıştır. Dikdörtgen yapılı ve kubbelidir. Hamam 1900'lü yılların başına kadar kullanıldığı aktarılmaktadır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 384). İki büyük kemeri ve bu kemerlerin üstünden tuğla ile örülü mukavves aksamı baki kalmıştır. Bu iki kemerin altı, kale içinden açılmış geniş merdivenli geçişten oluşmaktadır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 384). Günümüzde hamam baraj sularının altında kalmıştır. Zaman zaman sular çekilince hamam yapısı su üstünden görülmektedir (Resim 38).

2.1.23. Kasım Bey Kümbeti

Eğil'in Kalkan Köyünde bir tepe üzerinde yer alan kümbet altıgen bir plan şemasına sahip olup baldaken tarzda inşa edilmiştir. Kümbet XVI. yüzyılda Eğil Beyi olan Murat Bey tarafından yapıldığı bilinmektedir (Yıldız ve diğ., 2010: 344). İçten kubbe, dıştan piramidal külahla örtülüdür. Bazalt taştan örülmüştür. Altıgen kümbetin her cephesine yuvarlak kemerli birer açıklığa yer verilmiştir (Yıldız ve diğ., 2010: 344). Kümbet 2020 yılında restore edilmiştir (Resim 39,40).

2.1.24. Cafer Bey Kümbeti

Eğil'in Kalkan Köyünde Kasım Bey kümbetinin yanında yer almaktadır. Kesme bazalt taşlardan örülmüştür. Cafer Bey kümbeti sekizgen plana sahiptir. Kasım Bey Kümbetin 3-4 m. kadar kuzeyinde yer alan yapı üzerinde, herhangi bir inşa ve onarım kitabesi bulunmamaktadır. Çokgen gövdeli ve piramidal külahlı kümbetlerin erken devir Osmanlı Mimarisinden başlayarak geç dönemlere kadar uygulandığı düşünülürse, yapının bir Osmanlı eseri olduğu hemen hemen kesindir (Haspolat ve Yılmaz, 2013:

388). Kumbetin Kasım Bey'in oğlu Cafer Bey için yapıldığı söylenmektedir (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 388). Kumbetin net olmamakla beraber kaynaklardan yola çıkarak XVI. yüzyılda yaptırıldığı dile getirilmektedir.

Bu türbelerin yanı sıra, Eğil Kalesi'nin karşısında ve Ali Tepesi'nin yamacında, Eğil beylerinden Gazanfer Bey'in mezarı vardır. Bunun az ilerisinde altı kenarlı dört kapılı bir türbe vardır. Türbenin, Ali adlı bir şahsa ait olduğu söylenir. Kapıların ikisi, kemerleriyle birlikte sağlamdır (Resim 39,40).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Peygamber ve Nebi Türbeleri

Tarihsel geçmişinin yanında dini inançlar bakımından da Eğil'in kendine has özellikleri ve önemi vardır. 1316/1898 tarihli Diyarbakır Salnamesinde Diyarbakır'da bulunan peygamber, sahabe ve evliyalara ait türbelerin anlatıldığı bölümde Eğil'de bulunan medfun peygamberlerden bahsetmektedir. Hz. Elyesa, Hz. Zülkifl, Nebi Harun (a.s.), Nebi Hallak (a.s.), Nebi Harut (a.s.), Nebi Ömer (a.s.), Nebi Zennun (a.s.), Nebi Hürmüz (a.s.) ve Danyal Peygamberlerin kabirlerinin Eğil'de olduğu halk arasında kabul edilegelmiştir (Resim 41).

3.1.1. Hz. Elyesa Türbesi

Asıl ismi Elyesa Bin Uhtub Bin Acuz olan Hz. Elyesa (a.s.)'ın 1898 tarihli Diyarbakır Salnameleri'nde Eğil'de medfun olduğu ifade edilmektedir. Hz. Elyesa'nın Hz. İlyas (a.s.) döneminde yaşadığı ve Hz. İlyas gibi, Hz. Musa'ya vahyedilen dinin yasaklarını ve emirlerini insanlara anlatmaktadır (Karakaş, 2012). Hz. Elyesa (a.s.) Kur'an-ı Kerimde isim geçen 25 peygamberden biri olup En'am Suresi 86. Ayette ve Sa'd Suresi 48. Ayette isimi geçmektedir. Hz. Elyesa (a.s.) Kabri Dicle Baraj Gölünün havzasında kaldığında dolayı Hz. Zülkifl'in kabriyle birlikte Eğil Kaymakamlığınca oluşturulan komisyon tarafından 13-16 Eylül 1995 tarihleri arasında Nebi Harun Tepesi'nde yapılan yeni türbeye nakledilmiştir (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 39) (Resim42,43).

3.1.2. Hz. Zülkifl Türbesi

Hz. Zülkifl'in Hz. Eyyüb (a.s) oğlu olduğu bilinirken; Elyesa Peygamber'in amcası oğlu olduğu bilinmektedir (Karakaş, 2012). Peygamberlik vazifesi verildiğinde Hz. Zülkifl, Musa Peygamber'e vahyedi len dinin, emir ve yasaklarını aktarmıştır. Hz. Zülkifl'in Hz. Elyesa'dan sonra peygamberlik vazifesi ile görevlendirildiği ve asıl adı Bişr iken, Hz. Elyesa'ya kefil olduğundan ötürü kefil olan anlamına gelen Zülkifl adının

verildiği rivayet edilmektedir. Hz. Zülkifl Kur'an-ı Kerimde ismi geçen 25 peygamberden biridir. Enbiya Suresi 85. Ayette ve Sa'd Suresi 48. Ayette ismi geçmektedir (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 42) (Resim 42,43).

3.1.3. Nebi Harun (Harun-İ Asefi) Türbesi

Hz. Harun (a.s.) ve Hz. Süleyman (a.s.)'ın vezir olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. Nebi Harun türbesi Eğil Kalesi'nden rahatlıkla izlendiği yüksek bir tepenin üzerindedir. Ağaçlarla kaplı olan bu tepe üzerinde, Nebi Harun'un kabri ve türbesi bulunmaktadır. Bu türbenin tanıtım yazısında şu ifadeler yer almaktadır: Bu türbe, Berhiya oğlu Harun-i Asefi'nindir. Kendisi Hazreti Süleyman'ın katibidir. Takribi olarak, MÖ 900'de yaşamıştır. 850 seneden beri burada yaşayan ilim adamları tarafından, bunun Nebi Harun-i Asefi olduğu bilinmektedir." Kufi yazı ve muhtelif taşlar üzerindeki Arapça yazılarda görüldüğu gibi bu türbe Nebi Harun-i Asefi'nin kabridir (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 42) (Resim 44).

3.1.4. Nebi Ömer (İbni Pir-i Can) Kabri

Nebi Harun-i Asefi'nin akrabası olduğu ve Nebi Harun-i Asefi'nin ile birlikte fetih için Eğil'e delmişlerdir. Fetih sonrası Eğil'e yerleşip burada vefat ettiği bilinmektedir. Kabri Nebi Harun tepesinde bulunmaktadır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 66) (Resim 45).

3.1.5. Danyal Peygamber Kabri

Halk arasında Hz. Zülkifl'in oğlu olduğu söylenmektedir. Kabrinin Eğil'de olduğuna inanılmaktadır. Rivayet göre Danyal Peygamber Dicle nehrin yol haritasını çizmiştir. Danyal Peygamber'e buyuruldu ki; "Dicle'nin doğduğu mağaradan başlayarak bir çizgi çizip, sular ardından gelecektedir. Ancak yetimlerin, yoksulların mülküne yaklaştığın vakit güzergah değiştir ki, su zarar vermesin". Dicle nehrin zikzaklar çizmesinin sebebi de bu olduğu aktarılmaktadır. Nebi Harun (Harun-i Asefi)'in kabrinin hemen yanında, ayrı bir mezar daha bulunmaktadır. Bu kabrin, Harun İbn-i Pir'i Can'a ait olduğu, kitabesinden anlaşılmaktadır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 66) (Resim 46).

3.1.6. Nebi Hallak Kabri

1316/1898 tarihli Diyarbakır Salnameleri Nebi Hallak (a.s.) peygamber olduğu belirtilmektedir. Kabrinin Melekler Vadisi olarak bilinen bölgede bulunmaktadır (Haspolat ve Yılmaz, 2013: 84) (Resim 47).

3.1.7. Nebi Zünnun Kabri

Zünnun isminin balık sahibi anlamına gelmekte olup; Hz. Yunus Peygamber'in lakabı olduğundan bazı rivayetlerde bu kişinin Hz. Yunus (a.s.) olabileceği söylenmektedir. Kabri Eğil'de Çapan Mahallesi'nde Konak tepesindedir (Karakaş, 2012) (Resim 48).

3.1.8. Nebi Harut Kabri

1316/1898 tarihli Diyarbakır Salnamelerinde Nebi Harut peygamber olduğu ve kabrinin Eğil'de Hacıyan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kabri Dicle Baraj havzasından kalmıştır.

3.1.9. Nebi Hürmüz Kabri

Halk arasında Hz. Elyesa (a.s.)'nın yeğeni olduğu ve Eğil'de vefat ettiği bilinmektedir. Peygamber olduğu inanılmaktadır. Naaş'ı nakledilmediği için kabri Dicle Baraj suları altında kalmıştır (Karakaş, 2012).

SONUÇ

Yaklaşık üç bin yıllık tarihi geçmişiyile Dicle Baraj Gölü'nün kenarına konumlanmış Diyarbakır'a bağlı Eğil ilçesi, doğası, kültürel geçmişi, topraklarında medfun peygamber kabirleri ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kültür merkezlerinden birisi durumundadır. İlçeye hâkim bir tepe üzerinde yer alan, yeraltı döşemeleri, gizli geçitleri ve korunmuş duvarlarıyla Eğil Kalesi ve çevresindeki çok yönlü ve çeşitli yapılanma örnekleri, bölge genelinde Anadolu kültür tarihinin bütün özelliklerini barındırmaktadır. Özellikle peygamber kabirleri ile tanınan ilçe, kapsamında Türk-İslam mimarisinin bölgesel örneklerini de barındırmaktadır. Anılan özellikleriyle doğa, arkeoloji, tarih ve inanç abidelerine sahip ilçe, aynı zamanda zengin bir turizm potansiyeline de sahiptir. İnsan, zaman ve doğa tahribatı nedeniyle her geçen gün tahrip olan, başta Eğil Kalesi olmak üzere, ilçe merkezinde bulunan arkeolojik, tarihi ve dini kalıntılara mevcuttur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli ve stratejik illerinden birisi olan Diyarbakır, konumu gereği en eski ticari ve kültürel öneme haiz yol kavşaklarında bulunmaktadır. Buna paralel olarak Eğil ilçesi de bu öneme sahip bir konumda yer alır. İlçenin bu coğrafi konumu, farklı dönemlerin ihtiyaçlarına göre çok çeşitli yapı gruplarının inşa edilmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu bu yapılanmalar ve günümüze ulaşabilen kalıntıları, bölgenin tarihini ve önemini belirlemede birer araç oldukları bilinci ile kayıt altına alınmaları zorunlu bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır. Eğil ve çevresinde (mahalle, köy ve mezralarında), en erken evrelerden başlamak kaydıyla, toprak üstünde ve altında belirlenebilen, günümüze kadar ulaşabilen ve bütün dönemleri ilgilendiren kültürel varlıklar, bölge genelindeki kültürel zenginliğe işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçay, A. (2011). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işında Tabal Ülkesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bartl, V. P. (1990-2001). Zum Felsrelief Von Eğil. *State Archives of Assyria a Bulletin*, Vol. XIII.
- Baştürk, E. (2006). *Assur Devleti'nin Yukarı Dicle Yayılımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beysanoğlu, Ş. (1996). *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi I*. Ankara.
- Beysanoğlu, Ş. (1999). *Diyarbakır Tarihi*, Cilt 1-2. Ankara: Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Birecikli, F. (2010). *Yeni Asur Devleti Siyasi Tarihi ve Kültürü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozan, O. (2021). *Sultanlar Şehri Silvan Eğitim Kültür-Medeniyet*. Ankara.
- Coşkun, N. (2013). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Orta Demir Çağ Çanak ve Çömlek Kültür Bölgeleri: Gelişimleri, Sınırları, Çanak Çömlek Grupları ve İlişkileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik Y. (2008). *Diyarbakır Surlarında Hayvan Figürleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çambel, H. ve Braidwood, R., J. (1980). *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi: Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Demir, M. (2009), Antik Kaynaklar Işığında Tigranokerta Şehrinin Lokalizasyonu Meselesi. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, (Edts) S. Cöhce, ve A. Çevik, Batman.
- Demirtaş, F. (2005). *Mirdasi Hükümdarları, 'Palu ve Eğil Hükümetleri' ve Çermik Beyliği*. İstanbul: Sena Basım, İstanbul.
- Erkanal, H. (1980). Girnavaz. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 120, Germany, 139-152

- Gördük, Y., E. (2014). Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi. *OTAM*, Balıkesir. 89-120
- Haspolat, Y., K. (2013). Eğil İlçesindeki İnanç Turizmi. *Yer Yönüyle Diyarbakır İlçeleri*, İstanbul 2013.
- Kahraman, S., A., Dağlı, Y., (2001). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karakaş, A. (2012). Eğil İlçesi Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*, 14, Karaman, 5-18.
- Köroğlu, K. (2016). Anadolu'daki Yeni Assur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları: İlk sonuçları. *Türk Eskiçağ Sosyal Bilimler Enstitüsü Haberler*, 8-12.
- Köroğlu, K.(1993).*Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Narçın, A. (2013). *A'dan Z'ye Asur*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Taylor, J., G. (1864). Notes of a Visit to the Sources of the Tigris; With an Account of Some of the Ancient Remains Found in Their Neighbourhood. *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 9, No. 2, London.
- Tekin, H. (2009). Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Assur Dönemi Mezarlar. *Edebiyat Dergisi*, Cilt 26, Ankara, 140-180.
- Türksoy, T., *Demir Çağı'nda Diyarbakır Bölgesi*. Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkaya, V., Şahin, F., S., Körtiktepe Uygarlığın İlk Yetkin Deneyimi. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt*. Diyarbakır T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özkaya, V., Leygara, A. (2021). Eğil Kalesi 2021 Kazı Çalışmaları. *Bilimsel Çalışma Raporu*, Diyarbakır.
- Özkaya, V., YARIŞ, S., Leygara, A., ARSLAN, N., YARIŞ, Z., (2022). Eğil Kalesi Kazısı Başlangıç Raporu. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı 5. Cilt, Denizli*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Parker, B., J., (2001). The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics, Helsinki.

- Parker, B., J. (2003). Archaeological Manifestations of Empire: Assyria's Imprint on Southeastern Anatolia. *Aja*, vol 107, no 4, 525-557.
- Sever, E. (1993). *Asur Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınlar.
- Sever, H. (1987). Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri. *AÜDTCF Dergisi*, Ankara, 424.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul.
- Yıldız, İ. (2012) *Eğil'in Kültürel Mirası*. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları:7.
- Yıldız, İ. ve Öztürk, Ş. (2016). *Diyarbakır Surları*, Ankara.
- Yurt Ansiklopedisi (1982). Türkiye İl İl Dünü Bugünü Yarını, Diyarbakır Maddesi” *Yurt Ansiklopedisi C. 3*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldız, İ., Erdal, Z., Koç, E. (2010). Diyarbakır İli ve İlçeleri Ortaçağ ve Sonrasına ait Mimari ve Sanat Eserlerinin İncelenmesi Yüzey Araştırması. *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt*. Malatya, 341-371.
- Haspolat, Y., K., Yılmaz, A., A., (2013). *Her Yönüyle Diyarbakır İlçeleri*. İstanbul: Uzman Matbaacılık ve Ciltleme.

Harita 2: Eğil İlçe Haritası

Resim 1: Eğil İlçesi Uydu Görüntüsü

Resim 2: Eğil Genel Görünüm

Resim 3: Eğil Genel Görünüm

Resim 4: Eğil Kalesi

Resim 5: Eğil Kalesi

Resim 6: Eğil Kalesi

Resim 9: Amini Kalesi

Resim10: Amini Kalesi

Resim 11: Selman Kalesi

Resim 12: Selman Kalesi

Resim 13: Baykuş Kalesi

Resim 14: Kral Mezarları

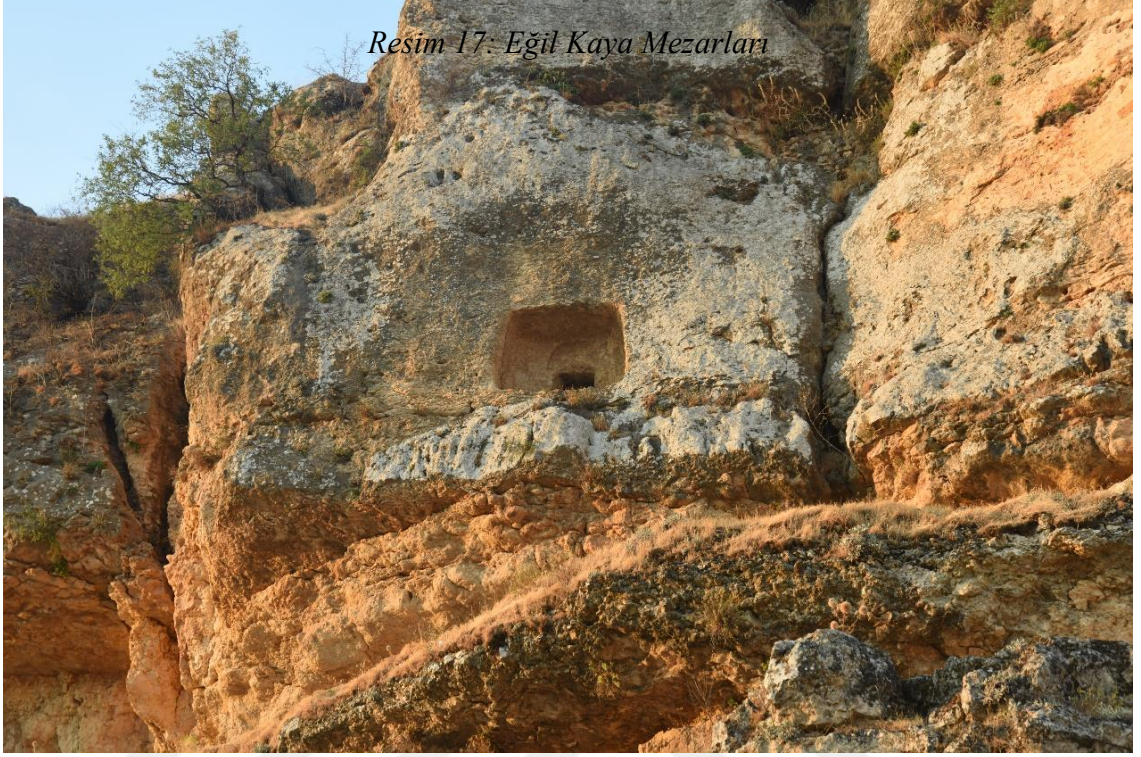

Resim 15: Kral Mezarları

Resim 16: Eğil Kaya Mezarları

Resim 18: Eğil Kaya Mezarları

Resim 19: Eğil Kaya Mezarları

Resim 20: Amini Kalesi Doğu Kaya Mezarı

Resim 21: Amini Kalesi'ndeki Kaya Mezarları

Resim 22: Konak Köyü Kaya Mezarları

Resim 23: Konak Köyü Kaya Mezarları

Resim 24: Taciyan Cami

Resim 25: Taciyan Cami

Resim 26: Eyyübiye Cami

Resim 27: Eyyübiye Cami

Resim 28: Yatır (Şahveliyan) Köyü Kilisesi

Resim 29: Yatır (Şahveliyan) Köyü Kilisesi

Resim 30: Yatır (Şahveliyan) Köyü Kilisesi

Resim 31: Kaya Kilisesi

Resim 32: Kaya Kilisesi

Resim 33: Kaya Kilisesi

Resim 34: Kaya Kilisesi

Resim 35: Şerbetin Köyü Hanı

Resim 36: Kale Hamamı

Resim 37: Kale Hamamı

Resim 38: Deran Hamamı

Resim 39: Kasım Bey ve Cafer Bey Kümbeti

Resim 40: Kasım Bey ve Cafer Bey Kümbeti

Resim 42: Hz. Elyasa, Hz. Zülkiyl

Resim 44: Hz. Harun

Resim 45: Nebi Ömer

Resim 46: Danyal Peygamber

Resim 47: Nebi Hallak

